

УДК 811.161.2'367.335.2:82-84

Ю. І. Калашник

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Експресивність і афористичність складнопідрядних речень із підрядними частинами умови та часу (на матеріалі афоризмів про жінок)

Калашник Ю. І. Експресивність і афористичність складнопідрядних речень із підрядними частинами умови та часу (на матеріалі афоризмів про жінок). У статті розглядаються присвячені жінкам афоризми, що мають структуру складнопідрядних із підрядними часу та умови. Аналізуються структурно-семантичні та функціональні особливості предикатів, їх взаємодія в головній та підрядній частинах, а також специфічні риси взаємодії самих частин у смислороджувальному плані.

Ключові слова: афоризм, синтаксична організація, складнопідрядне речення, предикат, експресивність, іронічне значення.

Калашник Ю. И. Экспрессивность и афористичность сложноподчиненных предложений с придаточными частями условия и времени (на материале афоризмов о женщинах). В статье рассматриваются посвященные женщинам афоризмы, имеющие структуру сложноподчиненных предложений с придаточными условия и времени. Анализируются структурно-семантические и функциональные особенности предикатов, их взаимодействие в главной и придаточной частях, а также специфические черты взаимодействия самих частей в смыслопорождающем плане.

Ключевые слова: афоризм, синтаксическая организация, сложноподчиненное предложение, предикат, экспрессивность, ироническое значение.

Kalashnyk Yu. I. The Expressivity and Aphoristic Character of Compound Sentences with Subordinate Clauses of Condition and Time (on the material of aphorisms about women). The article considers women-related aphorisms, which have the structure of compound sentences with clauses of time and condition. The structural-semantic and functional features of predicates, their interaction in the principal and subordinate clauses as well as specific features of the interaction between the clauses in the sense-generative aspects are analyzed.

Key words: aphorism, syntactic organization, compound sentence, predicate, expressivity, ironic sense.

Синтаксична організація афоризмів становить науковий інтерес, оскільки не тільки відбиває особливості їхньої структури як висловлень, для яких характерне вираження різноманітних уявлень про дійсність, філософських роздумів, а й по суті значною мірою забезпечує «афористичність»: глибину думки при лаконічній, компактній формі, мобільність, легкість відтворення, наявність підтексту, різночитання.

Афоризм визначають як «коротке, лаконічне судження, яке у стислій, зручній для запам'ятовування формі містить глибоку узагальнену думку» [2:324]. Афоризми розглядають як одиницю пареміології. «Під пареміями розуміють предикативні структури на позначення узагальнених комунікативних ситуацій, які співвідносяться з прецедентними феноменами, що спираються на фонові знання комунікантів та визначають стратегію моральної поведінки кожної людини й соціуму загалом» [2:5].

Пареміологія надзвичайно активно досліджується в різних мовознавчих аспектах. Зокрема, структуру афоризмів системно роз-

глянуто в працях В. Калашника [1], А. Королькової [3], Н. Шарманової [7] та ін.

О. Селіванова вказує на те, що паремії є семіотичними феноменами мови, і пов'язує це з їхньою подвійною природою: «З одного боку, це знаки системи мови, що виявляють парадигматичні ознаки й мають певну синтаксичну природу, з іншого, вони є мікротекстами, зануреними у відповідні дискурсивні знаки, репрезентантами різних мовленнєвих жанрів» [4:448].

Дослідники відзначають, що «одиниці пареміології є мовними знаками, однопорядковими з текстами» [2:12].

Н. Шарманова подає структурно-семантичний аналіз афористичних висловів, що функціонують у художній мові [7]. В одному з дальших досліджень також відзначено, що «семантико-синтаксичний рівень розкриває афоризм як одиницю-конструкцію, еквівалентну реченню» [2:128], і схарактеризовано структурно-семантичні типи афористичних висловів, встановлено їхні стилістичні особливості. Н. Шарманова виділяє та аналізує такі різновиди афоризмів за структурою су-

дження: 1) афоризми-еквіваленти простого речення; 2) афоризми-еквіваленти складного речення; 3) афоризми-еквіваленти надфразної єдності [2:139–162]. Розглядаючи комунікативно-прагматичний потенціал афоризмів, авторка характеризує їхні синтаксичні засоби емотивності.

Н. Шарманова, зокрема, відзначає також, що в сучасній українській мові серед різних типів афоризмів-еквівалентів складного речення функціонують ті, структурна організація яких ґрунтується на семантичних відношеннях часу та умови (останні з будовою *якщо А, то Б*) [2:154].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що синтаксична організація афоризмів відіграє не менш важливу роль порівняно з лексичними засобами, оскільки вона є таким способом втілення думки, що крилатий вислів стає цілісним завершеним текстом, часто набуває своєрідної форми викладу. Тому існує потреба в глибшому й докладнішому розгляді синтаксичних аспектів афористики.

Об'єктом аналізу стали сучасні авторські афоризми, що мають структуру складнопідрядних речень умови та часу, в яких осмислюються характерні риси жінок.

Мета дослідження — виявити особливості синтаксичної організації афоризмів про жінок зазначених типів речень, з'ясувати специфічні риси структурно-семантичного втілення афористичної думки.

Аналіз будемо здійснювати з урахуванням гендерного аспекту, оскільки авторами аналізованих нами афоризмів із видання «Українська афористика» [5] та розміщених в Інтернеті [6] є чоловіки.

В українській афористиці є низка висловів, які характеризують балакучість як одну з негативних рис жінки. Підрядна частина афоризму *Якщо жінка мовчить, — це перша ознака того, що вона зараз щось скаже* (О. Перлюк) [5:287] тільки формально (за сполучником *якщо*) передає семантику умови, а безпосередньо за функціональним навантаженням тяжіє в цілому до позиції підмета, якого стосується група присудка *це перша ознака того* і подальша з'ясувальна підрядна *що вона зараз щось скаже*. Відповідно, у цьому контексті мовчання сприймається і подається автором як ознака або початковий етап процесу мовлення.

Антитеза є характерною рисою афоризмів, в аналізованих нами висловах частіше за все протиставляються предикати частин

складнопідрядних речень умови. Суголосним за тематикою до наведеного вище є афоризм Ю. Меліхова *Якщо жінки мовчать, вони переводять подих* [5:255]. У цьому вислові, незважаючи на сполучник умови *якщо*, преважує часова семантика. У структурі складнопідрядного речення предикати, з одного боку, ніби ототожнюються (*мовчать* — це *переводять подих*), а з другого, — вступають в антонімічні відношення: *переводять подих* у розмові, значить, дія, виражена фразеологізмом, є частиною процесу говоріння. Накладання різноспрямованої семантики предикатів, що виникає в контексті, задає напрям необхідного прочитання й розуміння афоризму та створює, крім того, іронічне значення.

Між предикативними частинами афоризму *Коли жінці нема чого сказати — від неї можна почути все* (О. Перлюк) [5:289] реалізуються умовні й часові відношення, із переважанням останніх. Але зміст підрядної частини зумовлює неочікуваний, антитетичний за характером результат. Експресивність виникає внаслідок парадоксу: з одного боку, головні члени є антонімічними *нема чого сказати — можна почути все*, а з другого, — у контексті вони зближуються і стає відчутною своєрідна, причому максимальна за ступенем, градація.

У вислові *Жінка завжди знайде, що сказати, навіть коли треба помовчати* (О. Перлюк) [5:296] між предикативними частинами виникають додаткові змістові відношення допусту (незважаючи на те, що *треба помовчати* — не мовчатиме, говоритиме) та пов'язані з ними протиставні відношення. Таким чином реалізується думка, що для жінки взагалі немає ситуації в житті, коли слова можуть бути непотрібними.

Іронічне значення створюється у вислові *Жінки люблять слухати, якщо це не заважає їм розмовляти* (Ю. Меліхов) [5:255] з антонімічними дієсловами *слухати — розмовляти*. Змістові відношення умови дають змогу підсилити виразність контексту, зокрема те, що жінки *люблять слухати* тільки *розмовляючи*, але ці два процеси не поєднані. В афоризмі акцентується семантика підрядної умови, яка спричинює дію головної частини, не менш важливої в смисловому плані.

Афористичний вислів О. Сухомлина *Коли б мовчання справді було золотом, якими бідними стали б жінки* [5:258] є своєрідним обігруванням приказки *Мовчання — золото*. У структурі цього складнопідрядного речен-

ня умови домінують причиново-наслідкові відношення, що виникають унаслідок буквализації порівняння.

У складнопідрядному реченні *Якби жінка слухала саму себе, скільки повчального могла б почути!* (О. Перлюк) [5:290] об'єктний поширювач головної частини *скільки повчального* містить позитивну оцінку того, що звучить з уст жінки. Саме підрядна умови акцентує увагу на тому, що жінка не задумується над сказаним, отже, все залишається на рівні розмови, точніше, балаканини.

Підрядна частина наступного афоризму окреслює часову межу тривання предикативної ознаки, приписуваної жінкам, — *загадкові*, що названа в головній частині: *Жінки загадкові, доки мовчать* (Ю. Рибников) [6]. Ця конструкція передає думку не прямо, а шляхом породження протилежного до висловленого умовиводу: коли жінки починають говорити, то загадковість зникає. Інакше кажучи, загадковість як одна з романтичних і привабливих рис жінки руйнується постійними, часто беззмістовними розмовами.

У вислові *Жінка поки не влаштує скандалу — не заспокоїться* (О. Перлюк) [5:289] виникає оксиморон, оскільки підрядна часу передає момент заспокоєння жінки, що пов'язується з протилежною з погляду логіки дією — *влаштує скандал*. Такий оксиморон є максимальним виявом часто застосовуваної в афористиці антитези.

У складнопідрядній конструкції часу *Коли жінці вже нічого показати, вона показує характер* (Ю. Меліхов) [5:253] обігрується семантика однакового предикативного компонента — дієслова *показувати* — у словосполученні *нічого показати* та фразеологізмі *показує характер*, на основі чого виникає іронічне значення. Характерним є передання такої контекстуальної антонімії в конструкціях із семантикою умови.

На основі паралелізму побудований крилатий вислів *Якщо жінка каже «ні», то це ще не означає, що вона не сказала «так»* (О. Перлюк) [5:295]. Важливою є структурно-семантична організація афоризму, який передає неоднозначну для розуміння думку: чи то жінки говорять не те, що думають, чи то відмова не є остаточним їхнім рішенням. Препозитивна підрядна частина умови дає ствердження, а головна частина з предикатом *не означає* і підрядна з'ясувальна з предикатом *не сказала*, що розкриває його зміст, разом дають подвійне заперечення і, як наслідок, стверджен-

ня: цілком імовірно, що жінка сказала «так». Іронія і разом із тим експресія створюються не тільки за рахунок уживання загальномовних антонімічних часток *так — ні*, а й, зрештою, шляхом їх взаємонаближення й навіть ототожнення в аналізованому контексті.

В іронічному вислові О. Перлюка *Якщо жінка бачить чоловіка вперше, це ще не означає, що вона не знає його, як облупленого* [5:291] подвійне заперечення в різних предикативних частинах *не означає, що вона не знає* створює ствердження — *вона знає*. Змодельована нами синонімічна конструкція до наведеної вище **Навіть якщо жінка бачить чоловіка вперше, все одно вона знає його, як облупленого*, як бачимо, певною мірою втрачає експресивність саме через зміну синтаксичної організації.

Дуже рідко в афористичних висловах, авторство яких належить чоловікам, з'являється жіноче «я» як суб'єкт дії. Наприклад: *Якщо я не давала сказати тобі й слова, то чому ж ти мовчав?* (О. Перлюк) [6]. Явним є парадоксальний зміст наведеного афоризму, що виникає внаслідок взаємодії головної частини та підрядної, яка має питальну модальність.

Складнопідрядні речення мінімальної структури умови змальовують, як правило, дві ситуації, з яких одна зумовлює другу, як от в афоризмі *Якщо жінка ще не почала бити посуд, значить, вона ще не все сказала* (О. Перлюк) [6].

Експресивною є конструкція, в якій подано жіночу думку, що ніби усвідомлена чоловіком: *Якщо чоловік не носить жінки на руках, значить він цього ще не заслужив* (О. Перлюк) [5:294]. Дія, виражена фразеологізмом *носити на руках*, виконується не з власної волі чоловіка, а за нього вирішує жінка, чи має він на це право. Іронічне значення виникає внаслідок порушення логічного зв'язку, оскільки відомим є протилежне твердження: щоб заслужити любов жінки, треба носити її на руках.

Таким чином, характеристика міжособистісних стосунків в афоризмах реалізується через різноманітні мовні засоби, які формують текстову структуру висловлювань та їхній своєрідний смисловий план.

Як засвідчує аналіз, афоризми досить часто мають структуру складнопідрядних речень умови, значно рідше — часу. Така синтаксична організація дозволяє активізувати смисловий план обох взаємозумовлених предикативних частин. Іронічне значення як одна

з характерних ознак афористичних висловів виникає не тільки на лексичному, а й на синтаксичному рівні: висловлена умова може не збігатися з логічним наслідком, антонімічні відношення створюють несподівану градацію ознаки. У контексті складнопідрядних умови між предикатами головної та підрядної частин водночас виникають різноспрямовані семантичні відношення — синонімічні та антонімічні, причому одні переходять у другі, зокрема, антонімічні компоненти подекуди взаємонаближуються, навіть до певного отождошення. Між самими предикативними частинами також з'являються додаткові змістові відношення, як-от протиставні й допусту. Передана структурою афоризму думка може

породжувати протилежний умовивід. Часом використовується подвійне заперечення в предикатах головної і підрядної частин, що в результаті дає ствердження. При поєднанні предикативних частин подекуди виникає оксиморон. Нерідко афоризми базуються на зіставно-протиставних відношеннях між частинами складних речень, у яких ці змістові відношення можуть реалізуватися. Досить поширеним засобом у досліджуваних текстах є синтаксичний паралелізм, що надає їхній структурі чіткості, зликовує компоненти й робить крилаті вислови «мобільними» у функціональному плані. Синтаксичні засоби творення афористичності мають бути досліджені і в інших типах речень.

Література

1. Калашник В. С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду (семантико-типологічний аспект) / В. С. Калашник. — Х. : Вища шк., 1985. — 176 с.
2. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. — Кривий Ріг : ТОВ «Центр-принт», 2012. — 349 с.
3. Королькова А. В. Русская афористика в контексте фразеологии : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 – рус. яз. / Королькова Анжелика Викторовна. — Смоленск, 2005. — 422 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. / Олена Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
5. Українська афористика [X–XX ст.] / [за ред. І. Драча та Р. Ковалю]. — К. : Просвіта, 2001. — Т. 1. — 320 с.
6. Українська афористика : Перлюкізми : [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://aphorism.org.ua>. – Заголовок з екрана.
7. Шарманова Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Н. М. Шарманова. — Х., 2005. — 19 с.

УДК 811.161.2'367

І. Ю. Ротару

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
**Формально-синтаксична організація складних речень
зі взаємозалежними компонентами
з дієсловами з формантом -ся у присудковій частині**

Ротару І. Ю. Формально-синтаксична організація складних речень зі взаємозалежними компонентами з дієсловами з формантом -ся у присудковій частині. Стаття містить аналіз одного з різновидів складних речень зі взаємозалежними компонентами – конструкцій із дієсловами з формантом -ся у присудковій частині. Схарактеризовано особливості формально-синтаксичної організації означених синтаксичних одиниць.

Ключові слова: складні речення зі взаємозалежними частинами, предикативний зв'язок, підметова частина, присудкова частина, формально-синтаксична організація.